

POSLEDICE UGOVORENIH BRAKOVA NA OSNOVNA PRAVA, SLOBODU IZBORA I RAVNOPRAVNOST SA POSEBNIM OSVRTOM NA MALOLJETNIKE / THE CONSEQUENCES OF ARRANGED MARRIAGES ON BASIC RIGHTS, FREEDOM OF CHOICE AND EQUALITY, WITH A SPECIAL FOCUS ON MINORS

Halid Ganija¹

¹Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, Aleja Konzula - Meljanac bb, Travnik, BiH

e-mail: ganijah1@yahoo.com

Stručni članak

<https://www.doi.org/10.58952/zr20251403351>

UDK /UDC 343.431-053.2

Sažetak

Ugovoreni brak je vrsta bračne zajednice u kojima porodice ili staratelji unaprijed dogovaraju bračnu zajednicu između dvoje ljudi, često bez njihovog punog pristanka, pa čak i bez njihovog znanja. Praksa ugovorenih-prisilnih brakova je prisutna u različitim kulturama i religijama širom svijeta. Kada su u pitanju maloljetnici, ugovoreni brakovi postaju još složeniji i problematičniji jer mogu uključivati prisilu, nedostatak saglasnosti i ozbiljne posljedice po fizičko i mentalno zdravlje djeteta. Maloljetnički brakovi za posledicu često imaju ograničen pristup obrazovanju, povećavaju rizik od nasilja i ranih trudnoća te smanjuju ekonomske i društvene mogućnosti djevojčica, koje su uglavnom pogođene ovom praksom. Borba protiv ugovorenih i maloljetničkih brakova zahtijeva edukaciju, jačanje pravne zaštite tj potpuno provođenje zakona i promjenu društvenih normi kako bi se osiguralo da brak bude rezultat slobodnog i ličnog izbora i međusobnog pristanka punoljetnih osoba.

Ključne riječi: ugovoreni brak, posljedice, maloljetnik, pravna regulativa.

JEL klasifikacija: J12, K36, J16

Abstract

An arranged marriage is a type of marital union where families or guardians prearrange the marriage of two individuals, often without their full consent, or even without their knowledge. The practice of arranged and forced marriages is present in various cultures and religions around the world. When it comes to minors, arranged marriages become even more complex and problematic, as they may involve coercion, lack of consent, and severe consequences for the physical and mental health of the child. Child marriages often result in limited access to education, increased risks of violence and early pregnancies, and reduced economic and social opportunities for girls, who are primarily affected by this practice. The fight against arranged and child marriages requires education, strengthening legal protection, i.e., the full implementation of laws, and changes in social norms to ensure that marriage is a result of the free and personal choice and mutual consent of adults.

Keywords: arranged marriage, consequences, minor, legal regulations.

JEL classification: J12, K36, J16

UVOD

Svrha ovog rada je da prezentira i analizira neka pitanja i posljedice iz domena bračnih i porodičnih odnosa kroz pojavu i praksu ugovorenih brakova sa osvrtom na maloljetničke brakove.

Potrebno je naglasiti da bi cjelovito zahvatanje problema ugovorenih brakova i posljedica po žrtve iz tih brakova zahtjevalo temeljito istraživanje i pisanje rada daleko većeg obima od onog kojeg sam ovdje u prilici ponuditi.

Stoga, opredjelio sam se da aktualiziram samo neka, simptomatična pitanja i posljedice rukovodeći se pritom procjenom da bi uvid u ta pitanja i način na koji su ona tretirana mogao biti poticaj za iniciranje određenih projekata kojima bi se temeljitije istražila ova pojava u Bosni i Hercegovini. Sadržajnim istraživanjem bi se moglo pokrenuti donošenje pravednih i konkretnih zakona s ciljem suzbijanja ove pojave.

1. PRAVNI OKVIR ZA SKLAPANJE BRAKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Federacija Bosne i Hercegovine

U Federaciji BiH, prema Porodičnom zakonu Federacije BiH²⁰⁵, brak može sklopiti osoba koja je navršila 18 godina. Međutim, maloljetnici stariji od 16 godina mogu sklopiti brak uz saglasnost nadležnog suda i uz mišljenje centra za socijalni rad, pod uslovom da postoji opravdan razlog i da je to u najboljem interesu maloljetnika.

Republika Srpska

Prema Porodičnom zakonu Republike Srpske²⁰⁶, brak također mogu sklopiti osobe starije od 18 godina. Maloljetnici od 16 do 18 godina mogu sklopiti brak uz dozvolu nadležnog suda, ali samo ako sud utvrdi da su maloljetnici fizički i psihički zreli za brak i da je brak u njihovom interesu.

Brčko distrikt

U Brčko distriktu važi slično pravilo²⁰⁷, brak mogu sklopiti osobe starije od 18 godina, dok maloljetnici između 16 i 18 godina mogu sklopiti brak uz dozvolu suda i mišljenje stručnih institucija.

Neophodni uslovi za izuzetak u prijevremenim brakovima

Maloljetnik mora imati najmanje 16 godina.

Potrebna je saglasnost nadležnog suda.

Sud odlučuje na osnovu mišljenja centra za socijalni rad i procjene zrelosti maloljetnika.

Za sklapanje prijevremenog braka, u izuzetnim slučajevima, potrebno je utvrditi postojanje opravdanog razloga.

Postojeći pozitivni zakoni su postavljeni s ciljem da zaštite maloljetnike i osiguraju da se takvi brakovi sklapaju samo u izuzetnim slučajevima, kada je to isključivo u njihovom najboljem interesu i za njihovu dobrobit.

²⁰⁵ Porodični zakon FBiH (Sl. novine FBiH, br. 35/2005, 41/2005-ispr. 31/2014 i 32/2019- odluka US.

²⁰⁶ Porodični zakon RS (Sl. glasnik RS, br. 17/2023 i 27/24)

²⁰⁷ Porodični zakon Brčko distrikta BiH, br. 23/2007)

Pitanje postojanja opravdanih razloga je u ovim slučajevima diskutabilno i upitno da li će se zaista ostvariti svrha i zaštititi maloljetnika i njegove stvarne interese. Navedeni uslovi se često mogu zloupotrijebiti u svrhu trgovine ljudima tj. trgovine djecom²⁰⁸.

2. ISTORIJSKI RAZLOZI ZA UGOVORENE BRAKOVE

Ugovoreni brakovi su historijski bili prisutni u mnogim državama i kulturama. Ova pojava je i dalje uobičajena u mnogim regionima, posebno na Kavkazu, Srednjoj Aziji, Sjevernoj Africi, Južnoj Aziji i Jugozapadnoj Aziji. U mnogim drugim djelovima svijeta ova praksa je znatno opala tokom 19 i 20 vijeka.

Kao eklatantan primjer iz današnjeg svijeta, mogu poslužiti ugovoreni brakovi u Japanu. Naime, u Japanu je mnogima veoma teško pronaći potencijalnog budućeg supružnika, pa im roditelji ugovore brak. Povremeno, agencija za sklapanje provoda pod nazivom, „Asocijacija roditelja informacija o prijedlogu za brak,„ organizuje događaj za mlade ljude u Japanu koji traže svoje buduće supružnike. Ovaj događaj košta roditelje ovih mladih oko 14000 jena ili 96 dolara za prisustvo, što je vrlo skupo. Međutim ovi roditelji žele ono što je najbolje za svoju djecu, iako to znači da oni moraju da im organizuju brak²⁰⁹.

U mnogim kulturama, posebno u djelovima Afrike i na Bliskom istoku, kćerke su vrijedne na tržištu braka jer mladoženja i njegova porodica moraju da plate gotovinu ili imovinu za pravo da se vjenčaju sa kćerkom. Ovo se naziva „bogatstvo nevjeste“ koje obično čuva porodica nevjeste nakon udaje, i predstavlja garanciju i izvor prihoda za siromašne porodice. Svjež primjer iz 2025-e godine je slučaj iz Afganistana kada je četrdesetpetogodišnji muškarac oženio se šestogodišnjom djevojčicom u zamjenu za novac. Prema izvještaju, muškarac je bio već oženjen s dvije žene i ovo mu je bio treći brak. Kada su talibanski zvaničnici čuli za slučaj, intervenisali su i privremeno prekinuli brak, navodeći da muškarac treba da sačeka dok djevojčica ne napuni devet godina.

Brakovi ove vrste se praktikuju po principu „walwar“ gdje se novac daje u zamjenu za mladu na osnovu njenog izgleda i vrijednosti u zajednici²¹⁰. Iako Bosna i Hercegovina u svojim običajima, kulturi i tradiciji ne praktikuje i ne podržava ugovorene-prisilne brakove i nije to svojstveno za ove prostore ipak su evidentirani pojedinačni slučajevi. Prema raspoloživim izvještajima, u BiH su prijavljeni slučajevi gdje su maloljetne djevojčice „prodavane“ u brak. Cijene se kreću od 600 do 15.000 KM.

Jedan vrlo ekstreman slučaj: otac je „prodao“, svoju 12-godišnju kćerku za putničko vozilo „Golf II“. Drugi primjeri: majka je navodno prodala kćerku za 3.000 KM, dok je drugi roditelj „zamjenio“ kćerku za ovcu, treći za određenu količinu alkoholnog pića. Prema izvještajima Agencije za statistiku BiH, maloljetnički brakovi i dalje postoje pa je tako u 2023. godini bilo 36 osoba koje su stupile u brak ispod 18 godina, od toga, 12 ih je imalo 16 godina, 24 su imale 17 godina a čak su zabilježeni slučajevi s djevojčicama od 15-16 godina²¹¹.

Ovi i ovakvi postupci se pokušavaju opravdati i ozakoniti kao dio tradicije u određenim sredinama i zajednicama, što je sasvim neprihvatljivo u svjetlu zaštite ljudskih prava.

Ako se analiziraju ovi slučajevi može se zaključiti da je ipak u pitanju postupak neodgovornih roditelja u kojima vladaju nesklad i dezorganizacija u porodici, a najčešća pozadina je alkohol, siromaštvo i poremećeni porodični odnosi²¹².

²⁰⁹ Ugovoreni brakovi, sr.m. wikipedia.org

²¹⁰ Klix vijesti od 11.7.2025. godine

²¹¹ Radio ZOS

²¹² Ugovoreni brakovi. www.oslobodjenje.ba

Evropski parlament usvojio je 2018. godine rezoluciju, kojom se od zemalja Evropske unije traži da zabrani dječije, rane i prisilne brakove.

U zemljama članicama EU, koje su susjedi Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, na isti način definisano je pitanje maloljetničkih brakova kao i u BiH-a porodičnim zakonima. Gotovo identične odredbe su i u ostalim zemljama Zapadnog Balkana²¹³.

3. POSLJEDICE UGOVORENIH BRAKOVA

Ugovoreni brakovi sa aspekta maloljetnika predstavljaju složen društveni, kulturni i pravni problem, koji ima značajne posljedice na razvoj, zdravlje i prava djeteta. Ovaj fenomen, prisutan u različitim kulturama i društvima, često proizlazi iz tradicije, ekonomskih potreba ili patrijarhalnih normi. S aspekta maloljetnika, ključni elementi koje treba razmotriti uključuju:

3.1 KRŠENJE PRAVA DJETETA

Ugovoreni brakovi direktno krše osnovna prava djeteta, koja su zaštićena međunarodnim konvencijama i zakonima većine zemalja. Ova praksa onemogućava maloljetnicima uživanje prava koja su ključna za njihov razvoj i dobrobit. Navest ćemo neke od manifestacija kršenja ovih prava.

a) Pravo na slobodan izbor i autonomiju

Maloljetnici često nemaju mogućnost da odlučuju o svom životnom partneru, budući da se ugovoreni brakovi obično temelje na odluci porodice ili zajednice. Ovo predstavlja oduzimanje primarnih prava na slobodu izbora, izražavanja i odlučivanje o sopstvenoj budućnosti i vlastitom životu.

b) Pravo na obrazovanje

Dječji brakovi uglavnom dovode do prekida školovanja, posebno kod djevojčica. Time im se uskraćuje pravo na obrazovanje, koje je ključno za njihov lični, profesionalni i društveni razvoj. Bez potpunog obrazovanja, njihov pristup budućim mogućnostima, šansama i ekonomskom osnaživanju značajno se smanjuje ili čak zaustavlja.

c) Pravo na zdravlje i zaštitu

Preuranjena udaja izlaže maloljetnike rizicima po zdravlje, poput komplikacija tokom rane trudnoće, seksualnog nasilja a najčešće posljedice su mentalni poremećaji. Ovo krši njihovo pravo na zaštitu od štetnih praksi i pravo na optimalan fizički i mentalni razvoj.

d) Pravo na bezbjedno i zdravo djetinjstvo

Djetinjstvo bi trebalo biti period bezbrižnosti i razvoja, no ugovoreni brakovi prisiljavaju maloljetnike na preuzimanje odgovornosti odraslih, majke, često u uslovima emocionalne i fizičke nesigurnosti.

e) Kršenje međunarodnih standarda

Prema Konvenciji o pravima djeteta i drugim međunarodnim pravilima, djeca imaju pravo na zaštitu od svih oblika eksploatacije, nasilja i praksi koje štetno djeluju na njihovo zdravlje i razvoj. Ugovoreni brakovi direktno su u suprotnosti s tim standardima.

3.2 ZDRAVSTVENE POSLJEDICE

Ugovoreni brakovi imaju ozbiljne i dugotrajne zdravstvene posljedice po maloljetnike, posebno djevojčice²¹⁴, koje su najčešće pogođene ovom praksom. Ove posljedice obuhvataju fizičko, reproduktivno i mentalno zdravlje, a često ostavljaju trajne posljedice na kvalitet života.

a) Fizičko zdravlje

Rizici rane trudnoće: Maloljetne djevojke čije tijelo još nije u potpunosti formirano i spremno za nošenje i rađanje, suočavaju se s visokim rizikom komplikacija tokom trudnoće i porođaja,

Reproduktivne povrede: Rani seksualni odnosi mogu uzrokovati fizičke povrede reproduktivnih organa, infekcije i trajne zdravstvene probleme

b) Mentalno zdravlje

Psihološka trauma: Maloljetnici prisiljeni na brak često pate od osjećaja gubitka kontrole, izolacije i anksioznosti, što može dovesti do:

Depresije,

Posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP),

Suicidalnih misli ili pokušaja.

Stres uzrokovan nasiljem: U ovim brakovima često postoji neravnotežan odnos moći, što povećava rizik od porodičnog i seksualnog nasilja. Ovo dodatno narušava mentalno zdravlje maloljetnika.

3.3 PRAVNA REGULATIVA

Pravna regulativa koja se odnosi na ugovorene brakove s maloljetnicima ključna je za zaštitu njihovih prava i sprečavanje ove prakse. U mnogim dijelovima svijeta ugovoreni brakovi s maloljetnicima su zabranjeni zakonom, međutim zakonski okvir je ili nedovoljan ili se ne provodi adekvatno.

3.3.1 Međunarodni pravni okvir

Konvencija o pravima djeteta (CRC):

Prema članu 1, svaka osoba mlađa od 18 godina smatra se djetetom.

Član 19 zahtijeva zaštitu djece od svih oblika zlostavljanja, uključujući prakse koje narušavaju njihovu dobrobit, poput ugovorenih brakova.

Član 24 posebno naglašava potrebu eliminacije tradicionalnih praksi štetnih za zdravlje djece, uključujući dječje brakove.

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW):

Prema članu 16, žene i djevojke imaju pravo da slobodno biraju svog partnera, a dječji brakovi se smatraju kršenjem ovog prava.

Ciljevi održivog razvoja (SDGs):

Cilj 5.3 poziva na eliminaciju svih štetnih praksi, uključujući dječje, rane i prisilne brakove, do 2030. godine.

²¹⁴ Konvenciji o pravima djeteta (Član 19, 24 i 28)

3.3.2 Nacionalni zakoni

Minimalna dob za brak:

U većini zemalja zakonska minimalna dob za brak je 18 godina. Međutim, mnoge države, među kojima je i BiH, dopuštaju izuzetke uz roditeljski pristanak ili odobrenje suda, što često vodi zloupotrebama.

Krivične sankcije:

U nekim zemljama, sklapanje braka s maloljetnikom smatra se krivičnim djelom i kažnjava se novčanim kaznama ili zatvorskom kaznom za roditelje, staratelje ili odrasle osobe uključene u brak.

Zakonska zaštita žrtava:

Nacionalni zakoni trebaju osigurati pravne mehanizme za raskid takvih brakova, kao i zaštitne mjere za maloljetnike, uključujući skloništa, psihološku podršku i pravo na povratak u obrazovni sistem.

3.3.3 Izazovi u primjeni zakona

Slaba implementacija: U nekim zajednicama, zakoni koji zabranjuju dječje brakove ne provode se zbog nedostatka političke volje, korupcije ili kulturnih normi koje podržavaju ovu praksu.

Izuzeci i rupe u zakonu: Izuzeci koji omogućavaju brakove uz roditeljski pristanak često rezultiraju prisilnim brakovima i zloupotrebi ove mogućnosti.

Nedostatak svijesti: Mnogi roditelji i maloljetnici nisu svjesni svojih prava i zakonskih ograničenja koja se odnose na dječje brakove.

3.3.4 Primjeri dobre prakse

Striktna minimalna dob: Zemlje poput Švedske i Njemačke potpuno su zabranile brakove maloljetnika, bez obzira na okolnosti.

Kampanje protiv dječjih brakova: U zemljama poput Etiopije i Bangladeša, gdje su dječji brakovi uobičajeni i vrlo rasprostranjeni, pokrenute su široke kampanje za podizanje svijesti kod roditelja i osnaživanje djevojaka.

Edukacija sudija i pravnih stručnjaka: Neki pravni sistemi obučavaju svoje predstavnike kako bi se osiguralo striktno i pravedno provođenje zakona.

3.4 DRUŠTVENI FAKTORI

Ugovoreni brakovi s maloljetnicima često su ukorijenjeni u društvene, kulturne i ekonomske strukture koje podržavaju ovu praksu. Društveni faktori igraju ključnu ulogu u održavanju ove pojave, uprkos njenim negativnim posljedicama. Sljedeći elementi su najčešći uzroci i podsticaji:

a) Tradicionalni i kulturni običaji

Patrijarhalne norme: U mnogim zajednicama, žene i djevojčice se posmatraju kao vlasništvo porodice ili sredstvo za jačanje porodičnih saveza.

Čuvanje "porodične časti": U nekim kulturama, rana udaja djevojčica smatra se načinom da se zaštiti čast porodice i izbjegne sramota zbog vanbračnih odnosa.

Prijenos tradicije: Ugovoreni brakovi se često održavaju kroz generacije zbog društvenog pritiska da se očuvaju kulturni običaji.

b) Ekonomski faktori

Siromaštvo: Porodice u teškim ekonomskim situacijama često vide brak kao sredstvo za smanjenje finansijskog tereta. U nekim slučajevima, porodica nevjeste dobija novčanu kompenzaciju ili miraz, što dodatno podstiče ovu praksu.

Socijalna sigurnost: U patrijarhalnim društvima, roditelji vjeruju da će ranim udajama osigurati ekonomsku stabilnost i zaštitu za svoje kćerke, posebno u zajednicama sa slabom socijalnom zaštitom.

c) Obrazovni faktori

Nizak nivo obrazovanja: U zajednicama s ograničenim pristupom obrazovanju, posebno za djevojčice, brak se često vidi kao jedina opcija za budućnost.

Rodna neravnopravnost u obrazovanju: Djevojčice se često obeshrabruju od nastavka školovanja, jer se smatra da obrazovanje nije „potrebno“ za njihovu ulogu supruge i majke.

d) Rodne neravnopravnosti

Ograničena prava žena i djevojčica: U mnogim društvima, djevojčice imaju manje prava u odnosu na dječake, što ih čini ranjivim na ugovorene brakove. Kontrola nad ženskom seksualnošću: Roditelji često koriste brak kao sredstvo za kontrolu seksualnosti svojih kćerki, vjerujući da će time izbjeći stigmatizaciju povezanu s vanbračnim odnosima.

e) Nedostatak društvene svijesti i podrške

Normalizacija prakse: U zajednicama gdje su ugovoreni brakovi uobičajeni, oni se ne doživljavaju kao problem, već kao dio svakodnevnog života. Nedostatak institucionalne podrške: U mnogim ruralnim područjima, socijalne službe i organizacije koje bi mogle pomoći ugroženim djevojčicama su slabo dostupne ili nepostojeće.

f) Uticaj zajednice i društveni pritisak

Grupna očekivanja: Zajednice često vrše pritisak na porodice da sklope brakove kako bi održale društvene norme. Porodice se boje stigme ili izopćenja ako ne poštuju tradicionalne običaje.

Religijski faktori: U nekim slučajevima, određena tumačenja religijskih pravila koriste se za opravdavanje dječjih brakova.

4. MOGUĆI PRIJEDLOZI ZA RJEŠAVANJE OVE PRAKSE

Kako se boriti protiv društvenih faktora?

Edukacija i osnaživanje: Pružanje edukacije o pravima djeteta i rodnoj ravnopravnosti, posebno u ruralnim i tradicionalnim zajednicama.

Ekonomsku podršku porodicama: Programi za smanjenje siromaštva i ekonomsko osnaživanje žena i porodica mogu pomoći u smanjenju potrebe za sklapanjem dječjih brakova.

Promjena društvenih normi: Kampanje za podizanje svijesti i uključivanje zajednice u diskusiju o štetnosti dječjih brakova.

Pristup obrazovanju: Omogućavanje pristupa obrazovanju djevojčicama i motivisanje porodica da ih podrže u školovanju.

Zajednička saradnja: Uključivanje religijskih lidera, lokalnih vođa i organizacija civilnog društva u borbu protiv ugovorenih brakova.

Kako pristupiti problemu?

Podizanje svijesti: Edukacija zajednica o štetnim posljedicama ugovorenih brakova.

Pravna zaštita: Donošenje i striktna primjena zakona koji zabranjuju dječje brakove.

Podrška maloljetnicima: Osiguravanje pristupa obrazovanju, psihološkoj pomoći i sigurnim skloništima.

Ekonomске inicijative: Programi za edukaciju i ekonomsko osnaživanje porodica kako bi se smanjila potreba za sklapanjem ugovorenih brakova.

ZAKLJUČAK

Ugovoreni brakovi sa aspekta maloljetnika predstavljaju kršenje osnovnih ljudskih prava i zahtijevaju multidisciplinarni pristup kako bi se riješili njihovi uzroci i posljedice.

Ugovoreni brakovi uskraćuju maloljetnicima mogućnost da žive život dostojan ljudskog bića, razvijaju svoje potencijale i uživaju prava koja su im garantovana. Zbog toga je ključno ulagati napore u borbu protiv ove prakse kroz edukaciju, osnaživanje zajednica i striktno sprovođenje zakona.

Zdravstvene posljedice ugovorenih brakova duboko ugrožavaju dobrobit maloljetnika, ostavljajući trajne fizičke i psihičke posljedice.

Pravna regulativa je osnovno sredstvo za suzbijanje ugovorenih brakova s maloljetnicima. Međutim, sama pravila nisu dovoljna. Ključna je dosljedna primjena zakona, podizanje svijesti i stvaranje društvenog okruženja koje podržava prava djece. Kroz kombinaciju međunarodnih standarda i provodivih i pravednih nacionalnih zakona, moguće je osigurati zaštitu djece i eliminisati ovu štetnu praksu.

Društveni faktori duboko utiču na održavanje ugovorenih brakova s maloljetnicima, ali istovremeno nude i priliku za promjene kroz edukaciju, osnaživanje porodice i zajednica, stvaranje društvenih uslova koji favorizuju prava djeteta. Samo kroz sveobuhvatan pristup moguće je dugoročno eliminisati ovu praksu.

LITERATURA

1. Hasani M.(2013),“Problem višećih brakova kod nas“ Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH. LXXV, mart-april 2013,broj. 3-4.
2. Braica Silvio. „Tretman žene u srednjovjekovnim statutima i zakonima“ Etnologica Dalmatica 4-5(1996); 5-21
3. Davor Rostuhar-storyteller- Ugovoreni brakovi-1.dio. 2020.
4. Halid Ganija, Pravni aspekti braka i nasilja u porodici, Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet. Travnik 2016.
5. Glavan, Božena. „ Miraz u Zadru u 14 stoljeću“ Historijski zbornik 61/2 (2008) 269-288.
6. Sklapanje braka na području srednjodalmatinskih komuna od kraja 13. do sredine 14. stoljeća i usporedba s južnom dalmacijom. Diplomski rad, Andrea Čulibrk Zagreb,lipanj 2021.

Zakoni:

7. Porodični zakon FBiH (Sl. novine FBiH,br.35/2005,41/2005-ispr. 31/2014 i 32/2019- odluka US).
8. Porodični zakon RS (Sl. glasnik RS br. 17/2023 i 27/24)
9. Porodični zakon Brčko distrikta BiH (br.23/2007)

Internet stranice:

12. fokus.ba- 10.11.2022.
10. klix.ba -15.10.2022.
11. klix.ba- 15.10.2022.
13. avaz.ba- 23.12.2024.
14. n1info.ba-23.12.2024.
15. srpskainfo.com- 14.01.2025.